

Podoba slovenskega pisatelja skozi optiko empirične literarne vede

Marijan Dovič: *Slovenski pisatelj: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*

Ljubljana: Založba ZRC, 2007. (Studia Litteraria)

Leonora Flis

Rožna dolina c. XVII/ 24 b, SI-1000 Ljubljana
leonoraflis@gmail.com

Marijan Dovič deluje na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU v Ljubljani. Leta 2006 je na Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani doktoriral s tezo »Slovenski pisatelj: razvoj literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu«. Pričujoča monografija je nastala na podlagi Dovičeve disertacije. Le-ta delno gradi na literarno-teoretski paradigmi, ki jo analizira ter izčrpno predstavi Dovičeva magistrska teza, ki je leta 2004 prav tako izšla v knjižni obliki (*Sistemske in empirične obravnave literature*, Studia Litteraria). Dovič se je že v svojih zgodnejših študijah intenzivno posvečal vprašanju literarnega kanona ter teoriji vrednotenja, kmalu je v njegov raziskovalni prostor vstopila tudi empirična literarna veda, ki odpira nove poglede na literarno vedo in pomeni (delni) odklon od tradicionalnih teoretskih pristopov (predvsem empirizma in pozitivizma).

Empirično literarno znanost, ki je osrednja tema Dovičeve prve knjige, avtor razlaga in utemeljuje s pomočjo razprav vodilnih teoretikov empiričnih usmeritev, učinkovito pa analizira tudi sorodne (sociološke) pristope, kot sta teorija literarnega polja (Bourdieu) ter polisistemska teorija (Even-Zohar). Nedvoumno izpostavi pomanjkljivosti obstoječih teorij ter argumentirano navede svoje pomisleke. Dovič pri tem ves čas preverja dihotomije ter paralele med sodobnimi in tradicionalnimi paradigmami literarne vede, na koncu pa razišče tudi, kakšen pomen in domet imajo nova dognanja empirične literarne vede v slovenskem prostoru.

Svojo izhodiščno hipotezo o prelamljanju novih sistemskih in empiričnih pristopov s koncepti pozitivistične empirije ter sociologije je Dovič primarno oprl na dognanja nemškega teoretika Siegfrieda J. Schmidta, utemeljitelja empirične literarne znanosti (ELZ) ter pobudnika ustanovitve združenja IGEL (Internationale Gesellschaft für Empirische Literaturwissenschaft). Paradigma empirične literarne vede, ki se je, tako Dovič, najizraziteje razmahnila v Nemčiji, na Nizozemskem, v Kanadi, na

Madžarskem ter v ZDA, izpostavlja predvsem pomen sociološko-kulturnega konteksta in pri tem za svojo filozofsko-teoretsko podlago sprejema (predvsem) radikalni konstruktivizem kot interdisciplinarni spoznavni in epistemološki model ter sociološke teorije sistemov (Niklas Luhmann). Zastavljena hipoteza se na koncu le delno potrdi, saj Dovič ugotavlja, da tudi sistemski in empirični pristopi k literaturi vsebujejo metode, ki jih literarna veda že dobro pozna. In takšno je tudi njegovo metodološko in teoretsko izhodišče za raziskave slovenske literarne zgodovine v novi knjigi *Slovenski pisatelji: Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*.

V *Slovenskem pisatelju* Doviča zanima razvoj pisateljske vloge v slovenskem literarnem sistemu. Pri tem je upošteval ter kritično prevrednotil nekatere že uveljavljene pozicije literarne zgodovine in teorije, predvsem pa je želel na konkretnih primerih uporabiti sodobne sistemsko-empirične in literarno-sociološke metode, torej razložiti literaturo (ter spremembe znotraj literarnega sistema) v širšem družbenem kontekstu. Avtor obstoječa dognanja literarne zgodovine pregledno in sistematično dopolni z novimi, literarno-sociološkimi pogledi na literaturo. Njegova analiza tako vključuje (praktične) raziskave založniškega sistema, kritiške prakse, problem cenzure ter ekonomskih vidikov pisateljstva, če naštejemo le nekaj področij raziskovanja.

Kljub temu, da je pričujoča razprava osnovana predvsem na izhodiščih ELZ (ki že od samega začetka kaže izrazite težnje po objektivizaciji in scientifikaciji humanistike), Dovič ne zavrne popolnoma tradicionalne humanistične pozicije, ki je oprta na sodobna hermenevtična spoznanja, saj ugotavlja, da literarna veda takšne dvojnosti preprosto ne more preseči. Poleg tega so na zbrane študije močno vplivale tudi ideje francoskega sociologa Pierra Bourdieuja (predvsem podoba umetnostnega polja oziroma polja kulturne produkcije, ki je natančno predstavljena v knjigi *Les règles de l'art*, 1992), posredno pa tudi polisistemska teorija, ki jo je zasnoval Itmar Even-Zohar (*Polysystem Studies*, 1990) in jo Dovič predstavi v svoji prvi knjigi.

Zdi se, kot da je podnaslov monografije v protislovnem odnosu s samim naslovom, kot da degradira »slovenskega pisatelja«. Podeli mu namreč naziv »proizvajalec«, a kot v samorefleksivnem uvodu zapiše avtor, kontrast med naslovom in podnaslovom odraža »načelni odmik od (zgolj) tekstualno-interpretativne tradicije, ki je (sociološki) kontekst ne zanima« (9) in preprosto kaže na vlogo empiričnih in sistemskih teorij pri raziskavi. Dovič v knjigi sledi slovenskemu pisatelju od razsvetljenstva (Anton Feliks Dev) do danes (npr. Desa Muck in Klemen Pisk) in ga vidi vpetega v različne družbeno-politične okoliščine. Vprašanja o ustvarjanju in

delovanju slovenskega pisatelja pa postavi v širši kontekst avtorja, ki je značilen za zahodno kulturo. Knjiga s svojo ureditvijo, znanstveno-teoretskim aparatom ter širino izbora ponuja izčrpen in informativen vpogled v postopen proces avtonomizacije slovenskega literarnega sistema, pri kateri so dejavno sodelovali tudi avtorji (oziroma *historični tipi literarnega proizvajalca*). Dovič skuša dokazati, da je sodoben in avtonomen literarni sistem odvisen ne le od literarnih proizvajalcev, ampak tudi od literarnega trga, založništva (sistema državnih subvencij, avtorskih pravic, honorarjev ipd.), kritike, kulturnih ustanov, bralstva, šolstva, politike ter ekonomije.

Temeljni problem tako zastavljene raziskave je, kot izpostavi tudi sam avtor, prav izbor »reprezentativnih« modelov literarnih ustvarjalcev. Dasiravno se zdi izbor arbitraren (in delno vsekakor je, odraža pač tudi avtorjeve osebne preference), pa je vsaka izbira konkretnega imena utemeljena z eksplikacijo razlogov. Ko tako pogledamo zaporedje imen v kazalu, hitro ugotovimo, da je selekcija (v ozadju katere je, kot pravi Dovič, tudi konstruktivistična zavest, da je znanje predvsem konstrukcija oziroma organizacija človekovega življenjskega sveta) vendarle »navrgla« prav tiste pisce, ki so tako ali tako večinoma v ospredju literarnozgodovinskih razprav.

Knjiga ima štiri sklope, uvodni je kratek, sledijo trije daljši deli. Drugi sklop nosi naslov »Od avtorja do literarnega proizvajalca« in tu Dovič začrta teoretično ozadje raziskave. Pri tem izpostavi dva ključna teksta o vlogi in pomenu avtorja: *Smrt avtorja* Rolanda Barthesa ter *Kaj je avtor?* Michela Foucaulta. Barthes je izpostavil vlogo avtorja kot »proizvajalca besedila« ter poudaril, da je resnica (vsakega) avtorstva tekstualnost, sodobni »avtor«, ali bolje »skriptor«, je konstruiran historični model. Foucaulta pa je zanimal predvsem odnos med tekstom in avtorjem, ki ga vidi kot funkcionalen princip, s katerim je mogoče »ovirati ali preprečiti prosto kroženje in manipulacijo, kompozicijo in dekompozicijo fikcije« (Dovič 20). Dovič se nato loti še krajše historične analize družbenih, institucionalnih ter diskurzivnih konvencij o avtorstvu. Zaobjame obdobje od antike ter njenega koncepta *poeta vates* do romantičnega modela avtorja, s pomočjo katerega lahko bolje tolmačimo tudi sodobno razumevanje položaja avtorja, ki po eni strani kaže težnje po detronizaciji avtorske pozicije, po drugi pa visoko raven individualizacije avtorstva. Drugi sklop zaključí oris metodološkega ozadja študij. Dovič povzame – za razumevanje pojma avtorstva – ključne pozicije empirične literarne vede Siegfrieda Schmidta (le-ta poudarja, da razvoja vloge literarnega proizvajalca ne smemo opazovati izolirano, ampak vedno v kontekstu diferenciacije celotnega literarnega sistema in razvoja njegovih struktur), jedrnato pa razloži tudi pomen Bourdieujevega modela literarnega polja, ki ga vidi kot dopolnitev teoretskemu konceptu

literarnega sistema, ki v naslednjem sklopu služi kot okvir za analizo slovenskih literarnih ustvarjalcev.

Tretji sklop »Literarni proizvajalec v slovenskem literarnem sistemu«, ki obsega okoli 220 strani, Dovič razdeli na devet poglavij. Najprej zgoščeno predstavi svoj načrt za obravnavo razvoja vloge proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu ter oriše sedemčleno shemo modelov literarnega proizvajalca, ki jo podrobno razvije v nadaljevanju. Sledi »Predliterarna faza«, čas pred razsvetljenstvom, ki so ga zaznamovali predvsem rokopisi ter tiski, ki so bili tako vsebinsko in oblikovno podrejeni praktičnim verskim potrebam. Avtor je bil v tem času lahko le izobražen plemič ali predstavnik duhovniškega stanu, ki je bil primerno izobražen in je imel dostop do omejenih virov in do materialnih sredstev za tekstualno proizvodnjo (58). V naslednjih sedmih poglavij (Dovič specificira sedem tipov literarnega proizvajalca) se zvrsti štirinajst študij, ki so poimenovane po imenih avtorjev, formalno ter tematsko pa so precej heterogene.

Četrta, sklepni del skuša sintetizirati prikaz vloge in razvoja slovenskega avtorja iz tretjega sklopa, in sicer izpostavi pomen treh »kontrolnih točk«, ki so igrale ključno vlogo pri opazovanju in analiziranju: avtonomizacija slovenskega literarnega sistema (izkaže se, da je le-ta omejen z družbeno-političnim kontekstom), profesionalizacija literarnega proizvajalca (z vidika vpetosti literature v splošen ekonomski družbeni red) ter evolucija percepcij (in samopercepcij) družbenega položaja avtorja (slovenski avtor je postavljen v perspektivo razvoja avtorja v evropski tradiciji). Vse tri perspektive oziroma dejavnike pa uokvirja splošen položaj avtorja v družbi postmoderne. Tipološko ogrodje, ki ga je Dovič zasnoval, nima univerzalističnih teženj, namenjeno je preprosto tolmačenju spreminjajočih se zgodovinskih procesov, s katerimi sta se spreminjala tudi pomen in vloga pisatelja. Historični lok tako v Dovičevi aplikativni analizi niza sledeče vzorčne primere/modele, med katerimi se v realnosti vršijo »mehki« prehodi in ne sunkoviti prelomi (na začetku vsake študije avtor v obliki ključnih besed naniza osrednje probleme analize):

– *pisatelj-preroditelj* (Anton Feliks Dev, Anton Tomaž Linhart, Valentin Vodnik ter baron Zois kot ključni preroditelj v smislu mecenstva) najprej kot duhovnik z nabožnimi besedili izobrazuje narod, s postopno sekularizacijo (ter postopnim prehodom v kapitalistični družbeni model) pa lahko takšno vlogo prevzame tudi laik, ki postane »vsestranski kulturni delavec«; kot resnični prelom v začetku postopka osamosvajanja slovenskega literarnega sistema pa moramo razumeti pojav *Pisanic*;

– *pisatelj med preroditeljem in umetnikom* (France Prešeren) kaže predvsem težnje po širitvi literarnega repertoarja, po poudarjanju estetske konvencije ter individualnega umetniškega poslanstva in se v nastajajoči literarni

trg umešča kot »trpeči boem«; Prešernov čas zaznamuje tudi vzpostavitev pretežno sekulariziranega literarnega sistema, ki je omejen z močno cenzuro;

– *pisatelj med nastajajočim literarnim sistemom in nacionalno politiko* (Josip Jurčič, Janez Trdina) deluje v času vidnejših političnih premikov ter razvoja delovalnih vlog (literarno proizvajanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje), ki so se »iz prejšnjega proto-sistema razvile v obliko, ki bi ji pogojno lahko rekli literarni sistem« (46); to je tudi obdobje, ko se je v polni meri razmahnila slovenska proza;

– *pisatelj-umetnik* (Ivan Cankar, Zofka Kveder) se oblikuje v času slovenske moderne, obdobja prizadevanj za profesionalizacijo literarnega proizvajalca, za priznanje posebnega družbenega statusa umetnika ter za »polemično argumentacijo popolne estetske avtonomije umetnika in umečnosti« (46). Ta model velja za dominantnega in še dolgo po zaključku moderne je obvladoval center literarnega sistema. Obenem je to čas, ko se razmahne kapitalizem, ki s seboj prinese razvoj literarnega sistema in njegovih atributov, vendar pa o *profesionalnem* literarnem proizvajalcu (kot *estetsko avtonomnem umetniku*, kot pravi Dovič) še ne moremo govoriti;

– *pisatelj-avantgardist* (Anton Podbevšek, Srečko Kosovel) pomeni radikalizacijo umetniškega tipa pisatelja (v obliki Podbevškovega *egocentričnega lirskega subjekta* ter Kosovelovega »prikritega« avantgardista, čigar pesmi pa izpričujejo tesno povezavo z evropskimi avantgardnimi tokovi), ki pa – vsaj do nastopa neoavantgard (npr. skupina OHO) – ni imela odločilne vloge pri razvoju vloge literarnega proizvajalca; izpostaviti gre Kosovela (velja za vidca in glasnika emancipacije avtorske individualnosti), ki se je izkazal kot še posebej ustrezen avtor za analizo literarno-obdelovalskih procesov (kot literarni proizvajalec aktivno ni posegal v sistemske odnose, kanonizacija je potekala »mimo« njega, kot kanonični avtor je »rezultat avtorske koprodukcije«, kombinacije literarnega sistema ter znanstvenega opazovanja literature, 195–197);

– *pisatelj disident* (Edvard Kocbek, Drago Jančar), ki se oblikuje v opoziciji do režimskega pisatelja, velja za najbolj reprezentativni tip pisatelja po drugi svetovni vojni; je v močni povezavi s političnim kontekstom, predvsem v smislu nadzora kulturne sfere, ki ga je izvajala komunistična oblast (odličen primer nudi Kocbekov *Strah in pogum*); literarne ter kulturne revije ta čas postanejo (vsaj delno) jedra disidentskih idej (na primer revija *Besede* ter *Nova revija*);

– *pisatelj med umetnikom in proizvajalcem* (Desa Muck, Klemen Pisk) pa je naziv, ki ga Dovič podeljuje predvsem avtorjem, ki so se uveljavili šele po osamosvojitvi Slovenije in se, v skladu z demokratičnim družbenim pluralizmom ter kapitalističnim tržnim gospodarstvom (ki pogojuje t. i.

korporativno cenzuro), podrejajo zahtevam trga in posameznim ciljnim skupinam bralcev.

Linearna tipologija slovenskega literarnega proizvajalca je ustrezno pregledna in shematično dovršena, seveda pa ni edina mogoča, na kar opozarja tudi sam pisec monografije. Lahko bi dodali nove kategorije slovenskega avtorja (na primer tip »socialnega realista«, ki se je oblikoval vzporedno s tipom »pisatelja-avantgardista«), vendar pa se zdi Dovičeva shema dovolj obširna in razplastena, da ne izpusti ključnih postaj v slovenski literarni zgodovini. Pojavijo se nam lahko pomisleki o tem, ali ni obravnava, ki preprosto niza velika avtorska imena ter njihova dela, v popolnem nasprotju s sistemsko analizo literature. Vendar Dovič sam ponovno ponudi odgovor, rekoč, da avtorski nosilci pričujočih študij »služijo predvsem kot povod za obravnavo splošnejših problemov in niso v središču na način, značilen za klasične literarnozgodovinske pristope« (263). Sklepno poglavje prinaša sintezo vseh obravnavanih problemov, v katere so bila vpeta posamezna pisateljska imena, ter tako ponuja še vpogled iz obrnjene, problemske perspektive.

Kar zadeva teoretske odzive na ELZ v Sloveniji, Dovič o njej ni govoril prvi. Tomo Virk jo je namreč vključil v svoj učbenik literarne vede že leta 1999. Sledilo je še nekaj razprav – na primer doktorska disertacija Dejana Kosa leta 1998, ki jo je napisal pod mentorstvom Neve Šlibar iz ljubljanske Filozofske fakultete. Slednja je ELZ vpeljala tudi v pedagoško prakso na Oddelku za germanistiko. Pred Dovičevo analizo lahko, na ravni aplikacije, načela ELZ, predvsem Schmidtovega modela literarnega sistema, najdemo v razpravah Marka Juvana, zlasti tistih, ki govorijo o literarnosti, genologiji in medbesedilnosti. Empirične in interdisciplinarne postopke pa odkrivajo tudi študije Mirana Hladnika (na primer njegove analize slovenske pripovedne proze in slovenskega zgodovinskega romana).

Dovičeva monografija *Slovenski pisatelj* se od številnih analiz avtorja v slovenski literaturi razlikuje predvsem v svojem principu vpenjanja avtorja v celovit literarni sistem ter slovenski literarni teoriji in zgodovini ponuja svež in uporaben pristop k analizi literature. Literarni sistem postavi v širši družbeni kontekst ter si zastavlja družbeno relevantna in aktualna vprašanja (na primer o medijih, razmerah v založništvu ter o logističnih postopkih literarne proizvodnje, prodaje in distribucije), na katera tudi prepričljivo odgovarja.

Seveda moramo izpostaviti dejstvo, da pri sistemskih in teoretičnih smereh preučevanja literature ne gre za popolnoma novo ali morda celo radikalno metodološko paradigmo, gre pa, kot razlaga Dovič, »za eno od pomembnejših možnosti sodobnega metodološko pluralnega preučeva-

nja literature« (*Sistemske* 202). Prav tako ni nov razkorak med literarnim proizvajalcev in Avtorjem, saj ga je mogoče slediti skozi celotno novo-veško literaturo, res pa je, da je danes, po padcu totalitarnih režimov ter v času komunikacijske revolucije, napetost med obema poloma avtorstva večja kot kdaj koli prej. Prihodnosti koncepcije avtorske pozicije seveda ne moremo natančno predvideti, lahko pa, skupaj z avtorjem monografije, ki pomeni svojevrsten dosežek v mednarodnem merilu in katere interdisciplinarnost ter metodološki pluralizem bosta zagotovo nagovorila širok krog bralcev, upamo, da »odčarani« postmoderni *proizvajalec* vendar ne bo povsem prevladal nad *Avtorjem-poetom*.

Maj 2008